

Temetők és temetkezés Majdánon és Rábén

SIMON ANDRÁS

A két észak-bánsági (Jugoszlávia) magyar település, Majdán és Rábé temetkezési szokásairól, temetőiről 1997 és 1998 nyarán gyűjtöttem anyagot. Az összesen 18 napi terepmunka során a két faluban tizennégy, 45 és 85 év közötti férfival és nővel készítettem interjút, bejártam a temetőket, fotóztam és leírtam a sírokat, tanulmányoztam az oroszlámosi plébánián őrzött halotti anyakönyveket.

Anyagközlő dolgozatomban az adatszolgáltatók emlékezetével elérhető időktől napjainkig, vagyis nagyjából az elmúlt 70 évre visszatekintve mutatom be a téma főbb vonásait, a változás folyamatának irányát. A visszaemlékezések mellett hangsúlyt fektetek a jelen állapot minél részletesebb leírására, elemzésére. Ehhez jó fogódzót ad, hogy gyűjtéseim során magam is részt vettem, fényképeket készítettem egy temetésen.

Az idézeteket – a téma személyes vonatkozásai miatt – szándékosan nem nevesítem, csupán a gyűjtés helyét jelzem zárójelben.

Majdán és Rábé népe római katolikus, mindkét falu temetkezési gyakorlatát napjainkig meghatározza, hogy egyik településen sincsen ravatalozó a temetőben, így ma is háztól temetnek.

Temetkezés (A halál előjeleitől a torig)

A halálra vonatkozó előjelek, jóslatok különféle típusai közül a *halált közvetlenül megelőző jelek* csoportjába tartozó két jelenséget említettek Majdánon és Rábén, mely jelzi, hogy a háznál valaki meg fog halni: a kutya vonyítását és a bagoly vagy más madár hangját. „Ha a közelben nagyon vijjog a bagoly, akkor halott lesz. Éppen mikor itt a szomszédban möghalt a körösztyanyám, igaz, hogy vót nekik egy szín, ott fészkelte a bagoly, hát nagyon huhogott, az biztos.” (Rábé) „Énnekem egy unokanagybátyám beteg vót. Vitte az én bátyám ki Oroszlámosra az állomásra, onnan vitték Kikindára a kórházba. És vót ugye ojan madár, az a vadgalamb, aki mondja, hogy: guggulj le, guggulj le. Aszongya az én uram: sógor, nem azt mondja, azt mondja, hogy: segítség, segítség! Ugyan, bátyja, ne mondjon ijét! De - aszongya - én érzem, nem bírok csinálni semmit, de mindig ezt a vadgalambot látom, mondja, meg kéri, hogy: segítség, segítség! Bevitték a kórházba egy vasárnap, utána szombaton halottan hozták haza.” (Rábé) A közvetlen előjelek a beteg közeledő halálának szimbolikus-

tapintatos kifejezései, s egyben a közösség tagjait is előkészítik az eseményre.¹

Van néhány adatunk arról is, hogy a halál bekövetkeztének ideje, módja és a halott életkora alapján hogyan vélekedtek, mivel magyarázták a történeteket. „A nép mondott ijjet is, ojjat is: ki nyáron halt meg, azt mondták, sokat dőgozott, nagyot emelt.” (Rábé) Ha fiatalembert ért a halál, főképp ha családot, aki sem rossz, sem pedig vallástalan nem volt, azt sajnálta a falu társadalma.

Ha a halál nem hirtelen, nem váratlanul érkezik, a család, a rokonság a haldokló mellett tartózkodik. Imádkoznak és az égő szentelt gyertyát háromszor a feje fölött megkerítik, majd a kezébe adják, vagy az asztalra teszik.² Hívják a papot is gyóntatni, áldoztatni, megadni az utolsó kenetet. A 30-as éveket megelőzően Oroszlámoson nem volt sem plébánia, sem pap, ekkor Kanizsára kellett papért menni. „Például én ezt magamrú mondom, az én férjemről. Pünkösöd napján vót négy éve, hogy meghalt. Láttuk mink a szomszédasszony-nyal, hogy Istenem, vége lössz neki. De már előtte kedd óta nem övött, péntökön odahívta a fiát. Mondom a szomszédasszony-nak: Te, mondjuk el azt az imádságot, amit szoktunk és adjuk oda a gyertyát neki. Elmondtuk a Miatyánkot, Üdvözlégyet, és elmondtuk: Adj, Isten, örök nyugodalmat neki, bocsásson meg az Isten, ha valamit vétkezett. Mikor azt az imát elmondtuk, nem is kellett, hogy a kezibe adjuk azt a gyertyát, alig birta mögfogni, utána fél órára meg is halt.” (Rábé)³

A legelső tennivaló a halott mellett, hogy szemét lecsukják, állát felkötik. A halálesetet be kell jelenteni az orvosnak, aki kijön a házhoz és megállapítja a halál beálltát. Ezután a rokonságból valaki felkeresi a plébánost, valamint bejelenti az esetet a községházán.

A falu lakosságát a *hírharang* tájékoztatja, hogy valaki meghalt. Ha a harangozó kettőt csöndít, akkor nő, ha hármat, akkor férfi a halott. Délben és este harangoznak, de ha a hozzátartozók úgy kérik, óránként is. A harangozást a család megfizeti a harangozónak. Ha az elhunyt a Rózsafüzér Társulat tagja volt, egy harangszóval többet kap, ezért nem kell fizetni. Az utcára kiállva vagy telefonon egymástól hamar megtudja a falu népe, ki az, aki meghalt. „Rögtön harangoznak, mihejt valaki möghal, kettőt a nőknek, hármat a férfinak. Na de ez nem elég, még kő tudni, hogy ki az. Mindönki kiáll az utcára, akinek van telefonja, azt egy-kettő leértesíjjük, hogy ki halt

¹ Kunt Ernő 1987. 108.

² Kunt Ernő (1987. 111.) szerint az égő szentelt gyertya a haldoklót óvja a gonosztól és segíti bűneitől megtisztulni.

³ Az idézeteket fonetikus lejegyzéssel közlöm. Több helyütt észlelhető, hogy az ő-zés nem következetes. E jelenség – az egykori szegedi kirajzás területén – valószínűleg nem csupán az idő haladtával, hanem az idegen (szerb) nyelvi hatással is magyarázható.

mög, vagy gyün arrú valaki a harangláb felü, má' hozza a hírt, ki halt meg. Gyorsan híre megy."(Majdán) Majdánon három harang van: a kisharang, a nagyharang és a sasillési. Halálesetkor ez utóbbival kezdenek csöndíteni. Ez a *sasillési* (Sasülés) tanyasor harangja volt, amit a 10-12 házból álló település elnéptelenedése után a betelepültek hoztak a faluba. Mikor ezzel elvégezték a csöndítéseket, a nagyharanggal harangoznak tovább. Zahán József, aki harangozni szokott, a harangozás rendjét, a három harang különböző szerepét – melyről a későbbiekben még lesz szó – így magyarázza: *„Így kaptam át a régi harangozótü, én így tudom.”* Ha Rózsafüzér Társulati tag hal meg, a ház kapujára *koszorúföt* akasztanak, amit a templomból adnak ki. A falu népe tehát szinte azonnal, elsőkézből értesül szóban és telefonon a háznál bekövetkezett halálesetről, számukra írásbeli értesítés nem szükséges. A temetés háztól történik, halottasház hiányában 24 órán belül sor kerül rá. Az idő rövidsége miatt újságban ritkán adnak fel gyászjelentést, inkább telefonon értesítik a magyarországi vagy a környező településeken élő rokonokat, ismerősöket. Ha más településen élő egykori rábei vagy majdáni ember hal meg, szülő- vagy lakóhelyén a bolt, a piactér vagy a temető mellett egy fára papír gyászértesítőt raknak ki a hozzátartozók, így tudatják a falubeliekkel a szomorú hírt. Ilyen esetben harangoznak is a halottért.

Majdánon és Rábén ma is erős közösségi összefogás mutatkozik meg a haláleset, a halott körüli teendők lebonyolításában. Anélkül, hogy a hozzátartozók külön kérnének bárkit is, az emberek tudják és teszik dolgukat, egymás között felosztva a feladatokat. *„A szomszédok mingyá összemennek, ha itthon halt meg, mingyá azok, akik arra kaphatók, öltöztetik a halottat, másik valaki szól az orvosnak, mennek a szomszédok kipakóni, mer' házná ravatalozzák fő, másik szomszéd mén Oroszlámosra koporsóé... Ez annyira automatikusan mén, mindenki tudja a dógát, a hozzátartozók ki vannak kíméve ebbü.”* (Majdán)

A halott öltöztetését, mosdatását a családtagok, de gyakran a szomszédasszonyok, vagy e teendőt máskor is vállaló asszonyok végezték. Munkájukért egy gyászkendőt kaptak. A mosdatásra egykor a haláleset utáni nap reggelén került sor, sőt az idősebbek emlékeznek rá, hogy annak kellett megmosdatnia a halottat, aki reggel először ment a halottas házhoz. Régebben szokás volt a halottat alaposan, teknőben megfürdetni, ma már leginkább csak az arcát törlik meg szappanos vízbe mártott szivaccsal, majd fehér ruhával, esetleg pálinkás vízbe mártott ronggyal. Napjainkban csak akkor fürdetik, ha váratlanul, munka közben hal meg. Aki hosszan betegeskedik, azt betegségében tisztán kell tartani. Azt a szivacsot vagy rongyot, amivel megtörölték a halott arcát, és a fésűt, amivel a haját fésülték,

vagy elégetik, de gyakrabban a koporsóba teszik. „A halottat ha mosdatják, például törülk meg ruhával, szappannal meg ilyesmivel, azokat mind beleteszik a koporsónak a végibe egy kis valamibe. Fésűt, meg ilyesmit, azt összecsavarták egy papirosba és odatették a koporsóba.” (Rábé) A mosdató vizet leginkább egy félreeső helyre, vagy egy külön e célra ásott gödörbe öntötték. Csupán egyetlen, más adat-szolgáltatók által meg nem erősített adat szól a halottmosó víz sajátos elhelyezéséről: „A halottmosó vizet föl a háztetőre öntötték. Tudom, mikó mögmosdatták - a körösztyanyám, a Rózsa néni vót - főhajították a háztetőre a vizet. De nem tudom, hogy miért.” (Rábé) Mosdatás után a halottat felöltöztették. Tiszta fehérneműt adtak rá, fölé az ünneplő ruháját, volt aki zsebkendőt is tett a zsebébe. Sokan – érezve az utolsó óra közeledtét – már életükben megmondták, melyik ruhájukban akarnak az utolsó útra indulni. A cipőt vagy felhúzták az elhunyt lábára, vagy csak egyszerűen mellé tették a koporsóba, hogy „ne mezítláb menjen a sereg után”.⁴ A férfiak fejéhez általában odatették kalapjukat. Az olvasót a halott összekulcsolt kezére fűtték. Másnak adni nem szokták, mert úgy tartották, ha az olvasóval más imádkozik, az azért imádkozik, akié az olvasó volt, nem pedig a saját lelki üdvéért.

A halál beálltakor az órát a ház minden helyiségében megállítják – ez jelzi egyben a halál időpontját is –, fekete ruhával letakarják a tükröt, újabban a televízió képernyőjét is. Tüzet nem raknak, a szomszédban sütnék, főznek. Mindez egészen a temetésig így marad. Ablakot nem nyitnak, huzatot nem csinálnak, amíg a test a szobában van, mert könnyen felfújódhat. A szoba utca felőli ablakába égő gyertyát helyeznek, ez a *hírgyertya*, mely jelzi, hogy a háznál halott van.⁵ Társulati tagnál egy kispárnán mirtuszkoszorút és egy feszületet is kitesznek.

Míg a koporsót meg nem hozzák, a felöltöztetett halottat a tisztaszobában, lehetőleg a mestergerenda alatt egy fehér lepedővel fedett deszkalapon vagy pokrócon a földre fektetik, így a test is könnyebben kihűl. Ezután két erős székre *ágyódalakat* helyeznek, s erre teszik az elhunytat. A szobából a kisebb, könnyebben mozgatható bútordarabokat kihordják, s a ravatalt körberakják székekkel. Rendszerint a legközelebbi hozzátartozó megy Oroszlámosra a koporsót kiválasztani, megvásárolni. A szomszédság szerepe itt is megmutatkozik: traktorral vagy autóval a szomszéd viszi és hozza őt. „Temetés, lakodalom, bármilyen nagy esemény szomszédok nélkül

⁴ Szeged környékén azért húztak harisnyát és papucsot a halott lábára, mert a mennyszágba ívelő híd tövisekkel van kirakva. Bálint Sándor 1946. 60., 1980. 191.

⁵ Hasonló adatokat hoz Bálint Sándor (1980. 192-193.) néhány Szeged környéki településről: a ház utcára néző végablakába égő gyertyát vagy lámpát tettek, ez addig maradt ott, míg a halottat a temetőbe ki nem vitték.

nem zajlik le." (Majdán) Amikor megérkezik a koporsó, aminek az aljába forgács van szórva, a fehér lepedővel együtt belefektetik a halottat, feje alá kispárnát raknak. Majdánon szokás *koporsótételkor* is harangozni. A ravatalon a halott a szobában fejével az ablak felé fekszik. Az asszonyok kezén általában ott a rózsafüzér, a férfi halott mellett pedig kalapja. Általános, hogy az elhunyt valamely kedves tárgyát is a koporsóba teszik, a férfiaknál ez gyakran kártya vagy cigaretta. Ékszer nem tesznek a koporsóba, de imakönyvet sem, hisz ez utóbbinak éppen az a szerepe, hogy nemzedékről-nemzedékre folyamatosan használják.

A felravatalozott halotthoz megy a falu népe imádkozni. Ha a Rózsafüzér- vagy Mária-Társulat tagja volt az elhunyt, akkor a társulattól az asszonyok is jönnek imádkozni, énekelni. A koporsó végénél egy kis pohárban szenteltvíz van. Az imádság (Miatyánk) után bukszussal, aszparátusszal, rozmaringgal *megszentölik* a halottat. Társulati tagok esetében a koporsó mellett van egy tányérka, amelybe pénzt raknak a tagok. A tányért temetéskor összetörik, az összegyűlt összegből pedig Mária-társulati misét mondatnak az elhunyt tiszteletére.

Estefelé, ahogy alkonyodni kezd, a napi munka végeztével egyre többen mennek virrasztani a halott mellett. *„Ez csak szeretetből megy. Aki érzi, az megy, nem hívják senkit.”* (Majdán) *„Mikó má' jó estefele van, mikó' má' mögötették a jószágot, akkor az idősebbjei mennek, a fiatalok azok későbbben. Nagyrészt el is vagyunk este foglalva, hogy valami dógunk van, kiflit sütni, mire ez mind kész, meg fő tudunk ötozni, az má' nyolc-kilenc óra fele van. Addigra az idősebbek javarésze elmegy.”* (Majdán) *„Úgy vagyunk vele, ha el vagyunk is fáradva, egész nap dolgozunk, akkor egy óra hosszát elég hogy imádkozzunk. Azt az egy-két órát rászánjuk, attól függ, milyen közeli a hozzátartozónk, akihez elmegyünk. Ez sajnos így van. Ha el vagyunk fáradva, akkor nem lehet annyit énekelni. Este sötétedéskor elmegyünk és kilenc-tíz óráig ott vagyunk.”* (Majdán) A szűkebb család, rokonság a virrasztóban közvetlenül a halott körül foglal helyet, ők többnyire egész éjszaka fennmaradnak. Az imát, az éneket a Rózsafüzér Társulat vezetője mondja előre. Az asszonyok egymást felváltva jönnek, néhány órát mindenki marad. A virrasztókat kaláccsal, kávéval, üdítővel, pálinkával, borral, sörrel kínálják. A kalácsot és kiflit a szomszédok sütik, újabban van, aki a pékségből rendeli. *„Mindenki úgy tudja a dógát: telefon erre-arra, nálam, nálad, kiné süssük a kiflit, hozzák a tejet, a lisztöt, margarint, tojást, ezeket a család adja. Idősebbeknél, ahol van még parasztkemence, ott süssük, több tepsi is befér. Máshol lerniben, villanysparhelthben sütik. Mikó kirakjuk tepsi-be, áll, szólunk az asszonyoknak, hogy kapcsolóhassák be a lerniket, hordjuk szét öt-hat-nyócan, sül, akkor vissza, kiborigassuk, mikor*

möghül, rakjuk bele nagy vájlingokba, elviszik a házhon, ott tálcára rakják azok az asszonyok, akik ott vannak, és kínálják, akik gyűnnek a virrasztóba.” (Majdán) Az ének, az ima nagyjából éjfélig szól, utána már csak a családtagok maradnak az elhunyt mellett. „Aztán itt nagyon szokás, hogy az asszonyok régi-régi könyvekből olyan szép énekőket énekőnek, de gyönyörű, nagyon-nagyon szép énekőket. Akkor este órák hosszat imádkozunk: Miatyánkot, Üdvözlégy Máriát, Hiszekegyet, meg énekőnek az énekös asszonyok.” (Majdán) Az énekeket könyvből mondják, az énekeskönyvek több nemzedéken át is öröklődnek. A régi könyvek közül ma is leginkább használatos a következő: Virrasztó könyv. Az Istenben jámborul kimúlt katolikus lelkek virrasztása alkalmával használni szokott imák, litániák és énekek. Összeállította: Wátz Oszkár szentszéki tanácsos, plébános. Kiadja: A „Kath. hitélet” könyvkereskedés, Stara Kanjiza, Nyomtatott: Senta, 1935. Az asszonyok mindig a halott életkorához, a halál okához megfelelő énekeket választanak. Erre vonatkozóan az említett könyv is tesz utalásokat: *Édes Atya felett. Édes Anya felett. Ifjú felett. Öreg felett. Gyermekszülésben meghaltak felett. Gyermek felett. Hosszas betegségben kimúltak felett.* Virrasztóban a halott a szemfödéllel le van takarva.

Másnap, a temetés időpontja előtt, mikor még nincs ott a pap és a kántor, az asszonyok imádkoznak és énekelnek a halott mellett. „Akkor az idő eltelik azzal az imával. És akkor nincs olyan sírás, mikor imádkoznak. Könnyebb temetés előtt.” (Majdán) Megérkezik az atya és kikéri a halottat. „Bemén, dicsér szépen, nagyon szépen, akkor elmond egy imát, mögszentöli, énekőnek: *Ments meg Uram engem, az örök haláltól. Énekőnek két versszakot, akkor megint imádkozik, egy Miatyánkot.*” (Rábé) Ezután mondja: „Most zárjátok le testvérünk koporsóját!” A koporsó leszögelését többnyire a koporsóvivéssel megbízott férfiak végzik. A közelebbi hozzátartozók körében, akik benn állnak a szobában, ilyenkor felerősödik a halott siratása. Ez természetes, hiszen – Kunt Ernő szavaival élve – „ez az első aktus, amely visszavonhatatlanul elválasztja őket halottjuktól, akinek ezzel megkezdődik utolsó útja a házából a sírjához.”⁶

A lezárt koporsót lábbal az ajtó irányába kiviszik a házból, és leteszik az udvaron a gumikerekű kocsira, amivel a halottat a temetőbe kiviszik. Néhány évtizede még a *Szent Mihály lova* töltötte be ezt a szerepet. A koporsót úgy teszik le, hogy a halott lábbal a kapu felé helyezkedik el. Mellette állnak a közeli hozzátartozók, a többi ismerős pedig félkörívben az udvarban. A szertartást végző pap és kántor a koporsó végénél, a halott lába felől állnak. Egy asszony kihozza a szobából az égő szentelt gyertyát és a koporsóra helyezi. Az udvaron

⁶ Kunt Ernő 1987. 153.

történik a halott búcsúztatása. A kántor éneкли a búcsúztatót, melyben a halott név szerint búcsúzik szeretteitől. A névsort - ügyelve rá, hogy egyetlen fontos személy se maradjon ki - előző nap már leadja a család a kántornak. *„Mert nagyon köll vigyázni, nehogy megsértődjön a koma vagy a keresztgyerök, mög a testvér.”* (Rábé) A halott búcsúzása – a személyes hangvételtől adódóan is –, újra megindítja a családtagok mély fájdalmát, nem ritka, hogy ki-ki zokogva, sírva borul a szerettét magába záró koporsóra. A kántor búcsúztatója és a papi szertartás után megindul a menet a temető felé.

Mind Rábén, mind Majdánon a mai napig gyakorlat, hogy amikor a halottat kiviszik az udvarra, a szobában a székeket, amin a koporsó állt, egy asszony összeborítja. Amikor a ház udvaráról elviszik a koporsót, összesöprik a szobát, és a szemetet a halottas menet után hajítva kidobják az utcára. E cselekmények magyarázatára már az idősebbek is csak halványan emlékeznek.⁷ Néhány vélekedést idézünk: *„Mikor kiviszik, a két széket gyorsan összeborítják, de nem tudom, miért. Talán, hogy ne legyen másik halott hirtelen.”* (Rábé) *„Most is megvan: összeborítják a székeket, összehúzza a szemetet egy asszony, egy személtapáttal kidobja az utcára. Az egyik idősebb asszony így mondja, a másik úgy: hogy a szelleme ne járjon vissza.”* (Rábé) *„Azért, hogy a lelke ne jöjjön vissza.”* (Majdán) *„Ez Rábén nagy divat, meg a szerbeknél, ott búzát szoktak utána szórní. Hogy visszataláljon, azok azt mondják.”* (Rábé)

A halottat 20-30 éve még fából készített koporsóvivő eszközön, a Szent Mihály lován, négy vagy hat, erős, egészséges, lehetőleg egyforma magas férfi vitte vállon a temetőbe. Ma négyen gumikerekű kocsin tolják a koporsót, a közeli rokonok koszorúival, csokraival együtt. A többi virágot külön e célra szolgáló kocsin viszik. *„Van virágos kocsí, azt két embör húzza. A koporsónak is van gumikerekű kocsí, azt négy embör húzza. Itt csináták a mesterek, mert a Szent Mihály lova nagyon dűlőfélben vót, meg idősödik a falu, ha teltebb ember halt meg, azt nem mindegy kicipelni odáig. Azelőtt a halottat is a szomszéd vitte ki lovaskocsival vagy traktorral, a virágokat, koszorúkat gyerekek, felnőttek kézben. Koszorút a közeliék csinának, a többiek csokrot. Többen összeírják, hány csokor kell, telefonának Oroszlámosra, a virágos kihozza a házhoz.”* (Majdán)

Mikor Sasülés még élő tanyasor volt, és ott kinn halt meg valaki, felravatalozták, virrasztottak mellette. Több kilométert gyalog

⁷ Érdekes párhuzam ehhez egyrészt Kálmány Lajos temesközi feljegyzése, mely szerint a felravatalozott halott búcsúztatása után a pap előtt álló asztalt föl kell fordítani, hogy a halottat elijesszék, nehogy hazajáró lélek legyen belőle (Bálint Sándor 1980. 197. hivatkozik rá), másrészt Bálint Sándor (1980. 199.) tápai adata, hogy a búcsúztatás után, ahogy megindult a menet a temetőbe, gyorsan kisöpörték a szobát, s a szemetet a kocsiúton a menet illetőleg a halott után szórták.

megtenni a koporsóvivőknek a meglehetősen rossz úton, főképp esős időben nem lehetett, ezért Sasillésről kocsin hozták be a halottat a faluba a temetőbe.

A temetési menetben elől viszik a *vezérköröszőt*, utána a halott keresztjét és a lobogókat. A halott sirjeleként szolgáló keresztre piros szegfűcsokrot szoktak kötni, amit a elhunyt komája, vagy ha ő már nem él, akkor a keresztfia hoz. A templomi lobogók egyike fekete, kettő pedig piros. Ha társulati tag volt a halott, akkor a két piros lobogó helyett a társulati lobogók kapnak helyet a menetben - két fehér lobogó, melyeken a Szűzanya van rózsafüzérrel -, valamint a társulati kispárna a feszülettel, ez utóbbi az egyetlen, amit nem férfiember, hanem nő visz. Az állami lobogó minden temetés elmaradhatatlan kelléke. A feszületre és a lobogókra törölközők vannak kötve. Ugyancsak törölköző van kötve a koporsóvivők karjára, ez a fizetségük szolgálatukért. A pap és a kántor szintén kapnak egy-egy törölközőt. Régebben ezt helyettesíthette fekete szélű gyászszsebkendő. A menet elején a felsorolt szimbólumokkal a férfiak haladnak, őket a virrasztóban kérte meg a család erre a szolgálatra. *„Férfiak vitték, jóbarátok. Ijenkor igazán összetart a nép. Azok a jóbarátok ki vannak válogatva, megkérik, hogy elgyűssz-e, kiviszöd, segitöd? Erre mindig adnak. Ezelőtt is, most is. Törölközőt, zsebkendőt kötöttek.”* (Majdán) A lobogók és a kereszt után közvetlenül viszik a koporsót, ezt a kántor és a pap követi, vagy kíséri két oldalt. Együtt tart a menettel harangozó is, egészen a temető bejáratáig. Utánuk vonulnak a családtagok, majd a rokonok, ismerősök. A menet egészen a temetőig énekelve, imádkozva halad.

Amióta a rábéli iskola és imaház épületét elbontották, a templomi lobogókat a hívek őrzik. Legutóbb Ágoston Ilona (szül.: Molnár Ilona, 1940) anyósa őrizte a lobogókat, amióta ő Majdánra költözött, a megüresedett ház kamrájában vannak (Dózsa György u. 62.) és menyé adja oda temetés előtt az elhunyt családjának. Öt lobogót őriznek itt: 1 fekete, 2 piros és 2 fehér lobogót, valamint egy keresztet (*vezérköröszőt*).

Sem Majdánon, sem Rábén nincsenek hivatásos sírásók, temetőgondnokok. Van azonban 3-4 olyan férfi, akik rendszeresen vállalni szokták mindkét faluban a sírásást. Mikor elmennek a virrasztóba, a gazda megkéri, megfogadja őket, ott megállapodnak a fizetségben is. Mire a menet a temetőbe ér, ők már kihantolták a nyughelyet, s ugyancsak ők azok, akik a koporsó sírba eresztése után betemetik a sírt.

Megérkezve a temetőbe, az összegyűlteket körülállják a sírt, illetve a sír mellett a koporsót. Itt is az a térszerkezeti modell érvényesül, amire a virrasztó és a búcsúztatás kapcsán már utaltunk: a halott és a sír közvetlen közelében a családtagok, a szertartást végző atya

és a kántor állnak, körben pedig a rokoni, baráti kapcsolat erőssége szerint rendeződik el a többi résztvevő. Imával és énekkel zajlik a szertartás a sírnál is. Ha a kántor valami miatt nem tud ott lenni, az asszonyok énekelnek a pappal. A koporsót két kötéllel eresztik le a sírba a sírásók vagy a koporsóvivő illetve a koporsós kocsit kísérő férfiak. A sírgödörben nyugvó koporsóra elsőként a plébános dob egy rögöt vagy lapáttal háromszor egy-egy kupac földet. Rögtön ezután a családtagok vesznek végső búcsút ugyanígy elhunyt szerettüktől. Ők legtöbbször egy csokor virágot is dobnak a sírba. Hantot és virágot általában csak a közelebbi hozzátartozók szórnak. A lobogókról közben leszedik a törölközőket, zsebkendőket, s azokat a pántlikákat, amikkel ezek fel voltak kötve, a sírba dobják.

A sírásók lapáttal behantolják a sírgödört, beállítják a keresztet, a sírhalmot körben szabályosan elegyengetik, majd a lapát élével keresztet rajzolnak a sírhalom tetejére. A temetésen résztvevők nem várják meg a nyughely betemetésének végét, ahogy a koporsó a földbe kerül, lassan elindulnak a temetőkapu felé. A család természetesen mindvégig a sír mellett marad.

Legvégül a sírásók elhelyezik a koszorúkat és a csokrokat. Fontos, hogy *„tudják a sorját”*, hisz a virágok rendje az elhunythoz való viszony szerint alakul. A *fejfacsokor* a hitvesé vagy a komáé, a közeli rokonok koszorúi a kereszt körül, a sír tetején foglalnak helyet, úgy, hogy a szalagot is látni lehessen. Csak ezután következnek az ismerősök csokrai, sokszor egymás takarásában.

A '70-80-as években leginkább művirágból rendeltek koszorút temetésre. Néhány éve újra az élővirág jött divatba, napjainkban csupán a kevésbé tehetősek visznek művirágot, mert az olcsóbb.⁸ *„Most már átállnak az élővirágra. Valamikor nem volt divat, mű vagy szalmavirág. A szerbek nem visznek egy szál élővirágot sem. Műkoszorút, akkorát, hogy négyen viszik. Minél nagyobbat, de mű lögyön!”* (Majdán) A koszorúkat, csokrokat hat hétig hagyják a síron, utána leszedik. Megfigyelik, számon tartják, ki nem hozott csokrot. A falu társadalma átlátható, az ilyen, egész közösséget érintő alkalmakkor a szokásnak, az elvárásoknak, az illemnek meg kell felelni, ha ez nem így történik, annak oka van, amit a falubeliek megjegyeznek, figyelemmel kísérnek. *„Számon van tartva, mikor kész a temetés, van mikor kimegyünk a temetőbe, aztán - falusi kíváncsiság - nézzük: ez nem hozott. Mert az összes háznak ismerjük a familiáját. Vagy: Hallottátok, hogy ettű vagy attű nem búcsúztatta el a kántor, az meg van jegyözve.”* (Majdán)

⁸ Balassa Iván (1989. 150.) vizsgálatai szerint a művirág („csinált virág”) valószínűleg a céhes temetési ceremóniákon keresztül jutott el a parasztsághoz, a paraszti temetőkbe a XX. század elején.

A temetőkapuban egy asszony áll, aki a család nevében mindenkit meghív a torba. A szomszédok, ismerősök közül néhány férfi és néhány asszony a temetés ideje alatt is a halottas háznál marad. A férfiak összerakják az asztalokat és a székeket, az asszonyok terítenek, előkészítik a torra az ételt.

Majdán és Rábé temetkezési gyakorlatában a legnagyobb különbség a tor megülésének módjában van. Majdánon jóval egyszerűbb formában zajlik. Kalácsot sütnék valamelyik szomszédban, vagy a pékségből rendelik meg, ezt kínálják kávéval, üdítővel (szok) és szeszesitalal. Sok helyen még tányért sem tesznek. Ha rendelik a kalácsot, a kenyérgyár autója házhoz viszi. Gyakran 15-20 kiló is elkel. A hagyományos, háznál sült kalács, ami a torban az asztalra kerül, a kerek alakú *gudúc*. Mikor kihűl, szép szeletekre vágják, tekőbe, vajlingokba rakják és abrosszal letakarják, nehogy megszikkadjon, mire a temetőből visszaér a nép. Az asztal közepére is tesznek egy szelet kalácsot és egy pohár pálinkát a halott részére.

Rábén halotti tor alkalmával mindig főtt ételt tálnak. Régebben általános volt a füstölt sonkával főtt bableves, ma általános a húsleves, a pörkölt, a sült hús. Ezek mellett is természetesen ott az asztalon a kalács, az üdítő, a pálinka, a bor és a sör. Sok esetben Rábén disznót vágnak a torra. Magam is szemtanúja voltam egy esetben, hogy a halottas házból traktoron vitték át a disznót a szomszédba levágni, feldolgozni, majd ugyanez a jármű székekkel megrakodva érkezett vissza. Ez a kép, valamint az a tény, hogy a szomszédoknál készül a virrasztóba és a torba szánt étel, megintcsak a falu társadalmában tapasztalható belső összetartó erőt mutatja. „Nem a háznál készítenek, a szomszédokban. Az anyagot saját maguk adják a hozzátartozók. Ezelőtt, még nem vót ez a pékség, süttötték a kenyeret, de most mögröndölik: húsz-harminc kiló kalácsot, s akkor azon a napon frissen hozzák ide. Mert a főtt ételek mellé kalács is van, sör, bor, pálinka, mindön, kávé.” (Rábé) „Rábén, Oroszlámoson disznót levágnak arra a napra – leves, paprikás – hát így is van elég kiadása a családnak! Majdányon házaknál sütnék kalácsot, de most a torba csinának kiflit, hozatnak kalácsot. Rábén is vót egyszer bevezetve szendvics.” (Majdán) „Még itt nálunk Majdányon tűrhető, mer’ van ez a fonyott kalács a torba’, de má’ Rábén meg Oroszlámoson ott főznek. Ha meghal valaki, ha van az ólban disznó, levágják, ha nincs, vesznek.” (Majdán) „Hozzák ki Törökkanizsábú a kalácsot, akkó van, hogy birkát vágnak vagy disznót. Egy lakodalmat csinának mostanába’.” (Rábé) A halott számára Rábén is mindig kihagynak egy helyet, terítenek, mindenből raknak egy keveset a tányérra, s a lelki üdvéért

töltenek egy pohár pálinkát is.⁹ Hogy mi lesz mindennek a sorsa a tort követően? Adatszolgáltatóim erre vonatkozóan többféle eljárást említettek. „Régen aszonták: ögye mög az, akinek hideglelése van.” (Rábé) „Másnap gyün a gulyás vagy a kanász, akkó leállják, azt a kis pohár pálinkát odadják neki, meg a kalácsot, azt is odadják, hogy imádkozzon.” (Majdán) „Teszünk kistányérba ételt, ez az első. Mikó elmúlik, mindönki elmegy, ezt a tányért valaki mögfogja, má' én is csinátam ojat, má' vótam úgy segíteni, és akkó átdobom a falon köröszttű, vannak ijen vert falak. Hogy ez miért van? Hogy ne gyűjjön vissza? Valami babonaság ez. Tányérostú, bögréstű, mindenestű átdobják a szomszédba a másik házhoz.” (Rábé)

Meghívják a torba a papot és a kántort is, akik általában – ha nincsen másik temetés – megtisztelik azzal az elhunyt családját, hogy eleget tesznek az invitálásnak. Mielőtt evéshez fognának, imádkoznak: elmondanak egy Miatyánkot, majd a tor végén újra. Az sem ritka, hogy estére – az elfogyasztott szeszesisital hatására – néhányan nótázni is kezdenek.

A szentelt gyertya, amit meggyújtva már a haldokló kezébe adnak, majd a virrasztóban, aztán a búcsúztatás alatt a koporsó tetején ég, a toron is ott áll az asztalon, a halott számára tett teríték mellett. Az ilyen célra őrzött gyertyát sokan hétszer szenteltetik a templomban, és a szoba falán, a szentképek közé akasztva őrzik.

Pap nélküli temetés

Adatszolgáltatóim visszaemlékezései szerint több esetben is előfordult, hogy a halotti szertartás, a búcsúztatás a plébános jelenléte nélkül történt. A '20-30-as években a vizsgált települések a kanizsai plébániához tartoztak, ahol a korábban emlegetett, virrasztáskor használt énekeskönyv összeállítója, Wátz Oszkár szolgált. Meglehetősen nagy körzete volt, Rábéről és Majdánról el kellett menni érte, s a többi faluban lévő teendője mellett így sem biztos, hogy időbeosztásába be tudott illeszteni minden egyes temetést. Ilyen esetben a Rózsafüzér Társulat asszonyai a háznál kikérték, megszentelték és eltemették az elhunytat. Azok hozzátartozóinak, akik szegények voltak, és ezért nem tudták elhívatni a papot, szintén a társulati asszonyok végezték a temetési szertartását.

Az oroslámosi plébánia csupán néhány kilométer mindkét faluhoz, így a pap értesítése, hívása – figyelembe véve, hogy a személyautó használata általános – jóval egyszerűbb és gyorsabb, mint egykor. Ritkán ugyan, ám ma is előfordul, hogy az atya éppen elutazott,

⁹ A halottnak Szeged környékén is raktak terítéket. Részét a koldus kapta meg. Bálint Sándor 1946. 68.

az elhunytat pedig fagyasztóház hiányában 24 órán belül el kell temetni. Ekkor a kántor és az asszonyok *eléneklik*.

Pap nélkül kellett eltemetni régebben az öngyilkosokat is. Erről a későbbiekben még bővebben szólok. A pap nélkül eltemetett hívek sírját a következő temetés alkalmával az atya megszenteli.

Csecsemő, leány vagy legény és öngyilkos temetése

A XX. század derekáig elég gyakran előfordult, hogy születésekor vagy közvetlenül utána meghalt a csecsemő. A bábaasszony, ha már a születés pillanatában látja, hogy nem életképes a gyermek, megkereszteli, így az újszülött nem kereszteleetlenül távozik e világból, hanem *bábakereszttségben* hal meg. Ha az így megkeresztelt gyermek mégis életben marad, akkor a templomban a pap jelenlétében újra keresztvíz alá tartják. Az elhunyt csecsemőknek, kisgyermeknek a temetőben külön parcellájuk volt, ma már a családi sírba temetik őket. Kicsi, fehérre festett koporsóban a szülei, vagy keresztszülei vitték a kezükben a temetőbe.¹⁰ Kisgyermek halottnak Majdánon csak a *sasillési* haranggal harangoztak. „*Ha mögszületett és mingyá' möghalt, hát akkor ráadták az áldást, beletették a koporsóba, oszt itt a temetőbe arra a vége felé vót ott egy kis hely, azt a gyereket oda temették. Amikor nagyobb temetés vót, a plébános sírt szentölt, azt is megszentölte. És ha halva született, akkor is.*” (Rábé) „*Nem volt a plébánoson fekete palást, csak a reverenda, meg egy fehér karing és egy fehér stóla. Ha nincs megkeresztelve, a pap temeti akkor is. A régi temetőben vót külön rész a csecsemőknek, mert sokan meghaltak. Kisebb kőkeresztek.*” (Majdán)

Az újszülött gyermek elvesztéséhez hasonlóan a családnak, de az egész közösségnek mély megrázkódtatás az eladó sorban lévő leány vagy a házasulandó legény halála. A temetési szertartás menete ilyen esetben több ponton is eltért a fentebb leírtaktól. A hajadon lányt menyasszonyi ruhába öltöztették fel, úgy fektették a koporsóba. Akár leány, akár legény volt a halott, zenekar kísérte a temetőig, legkedvesebb hallgató nótáját húzva. A koporsót – amely lehet kékre festett –, ha fiatal lányé volt, hat legény vitte, ha fiú feküdt benne, akkor is legények vitték, de ott mentek mellette a lányok is. Az elhunyt fiatal párja – valódi vőlegénye vagy menyasszonya, udvarlója, vagy egy korban hozzá illő leány, legény – menyasszonyi, vőlegényi ruhába öltözve kísérte a koporsót, kezében egy kistányéron a menyasszonyi csokor, szűzkoszorú illetve a vőlegény bokrétája. Temetéskor ezt beledobták a sírba, a koporsó tetejére, úgy, hogy a tányérka

¹⁰ Vö.: Bálint Sándor 1946. 61., 1980. 199.

összetörjön.¹¹ A fiatalság a torban még eltáncolt egy csárdást.¹² „Lány halálakor vőlegény van. Bokrétát visz kis tányérban. A menyasszony meg fehér virággal, fehérbe van öltöztetve. Belehajítják a gödörbe tányérostú a bokrétát, mikor eresztik le a koporsót.” (Majdán) „Nekem is vót egy nővérem, édesapámnak az első házasságából, és huszonegy éves korában halt meg. Menyasszonyi ruhában vót, de akkor van vőlegény is. Akit megkérnek, vagy aki udvarolt neki. Az akkor kiviszi kistányéron a vőlegénybokrétát, és akkor azt bedobja a sírba, úgy, hogy a tányér eltörjön, mert ha nem törik el a tányér, akkor nem lesz neki szerencséje.” (Majdán)

Ugyancsak eltér a temetési szertartás az általánostól, ha valaki nem természetes halállal hal meg, hanem önkezével vet véget életének. Régebben ez mind a család, mind a faluközösség megítélése szerint szégyennek számított, és nem temethette pap az öngyilkost. Ekkor a kántor és az asszonyok búcsúztatták, ők énekeltek a sírnál is, vagy beszámíthatatlannak, gyengeelméjűnek minősítve az elhunytat, mégiscsak eltemette a pap. Leginkább alkoholisták lettek öngyilkosok: mérget ittak vagy felakasztották magukat. Aki saját kezével emésztette el magát, annak csak egy haranggal harangoztak. Majdánon – mint már korábban szó volt róla – három harang volt, ezek közül a *majdányi kisharangot* használták ilyen esetben. Ez az elkülönítés azért fontos, mert azzal a haranggal, ami az öngyilkosokért is szól, vihar idején nem lehet kongatni, nincs hatása. Majdánon felhő ellen mindig csak a másik két harangot, a *sasíllésit* és a *nagyharangot* használják. Az öngyilkosokat a temető szélébe temették, volt hogy keresztet sem raktak a sírjukra.¹³ Ha mégis, sokan ezzel magyarázták a szélsőséges időjárást. „Ha köröszőt tesznek neki, de sokáig nincs eső, vannak, akik kiveszik a köröszőt és eldobják, vagy egy kanta vízzel leöntik. Utána jött az eső.” (Majdán) „Az akasztottaknak, öngyilkosoknak kidöntötték, kirángatták a keresztjét, hogy nem oda való. Aszonták: azé nincs eső vagy azé van égiháború, mert oda van a sorba temetve az öngyilkos.” (Majdán) Napjainkra a megkülönböztetés egyre inkább eltűnik: nem különül el az öngyilkosok helye a temetőn belül, és az atya az ekképp szerencsétlenül jártaknak is megadja a végtisztességet.

¹¹ Vö.: Bálint Sándor 1980. 201.

¹² Ez talán az archaikus hiedelmekben gyökerező, rég kihalt *halottastáncnak*, *halott lakodalmának* a maradványa, napjainkig megőrzött eleme lehet. Vö.: Bálint Sándor 1946. 66., 1980. 201.

¹³ Az öngyilkosok a közösség és az egyház kivetettjeinek számítottak, nem nyugodhattak a temető szentelt földjében. E szemlélet csak a XX. század elejétől kezdett enyhülni. Vö.: Novák László 1978. 230., Kunt Ernő 1987. 89.

Gyász, emlékezés a halottra

Az elhunyt emlékének őrzését a külvilág számára, külső jelként a fekete színű ruha vagy gyászszalag teszi egyértelművé. Az elhunytat ilyen módon csak a közvetlen család, a közeli hozzátartozók gyászolják. Az idősebbek általában az egy éves gyászidőt tartják. Napjainkban, főképp a közép- és fiatal korosztály körében egyre gyakoribb a hat hónapos gyász. Van adatunk olyan esetre is, hogy az édesanya, halála előtt nyáridőben, 27 éves lányát megkérte, csak hat hétig gyászolják. A sírt kell rendben tartani és szívből gyászolni, nem pedig mutatni. Ha társulati tag volt az elhunyt, akkor a virrasztóban kitett kistányéron összegyűlt pénzből a társulat hat hét után misét mondhat. Mások esetében csak újabban, a '90-es évek eleje óta jött divatba a hat hetes mise. Ezt a halottért mondják a hozzátartozók. Misét szolgáltatnak a halál napjának évfordulóján is, ekkor már nem csak az elhunyt lelki üdvéért, hanem az egész családjáért. Több helyütt szokás, hogy az emlékmise után – szűkebb rokoni, szomszédai körben – a torhoz hasonlóan, de annál jóval szerényebb formában összejönnek az emberek, kalács, sós kifli és különféle italok mellett emlékeznek a halottra.

A halott emlékének megőrzését mutatja a rendszeres temetőbe járás és az elhunyt sírjának rendben tartása, gondozása. Van, ahol minden vasárnap egy családtag kimegy a temetőbe, mások csak ritkábban, de rendszeresen tiszteletüket teszik a sírnál. Leginkább a középnemzedék és a fiatalság körében jellemző, hogy az elhunyt névnapján, születésnapján virágot, karácsonykor fenyőágot és zöldbúzáat, húsvétkor barkaágot visznek a temetőbe. A halott tiszteletének legáltalánosabb időpontja: halottak napja. Ilyenkor mindenki rendbe rakja a sírt. Mindenszentek napján a temetőben misét mond az atya, és felszenteli az új síremlékeket. Halottak napjára a távolabb élő családtagok is hazajönnek, s virággal, koszorúval emlékeznek szeretteikre.

Az elhunytba való emlékezés, a halotthoz való viszony jelzője, hogy félnek-e a halottól, tartanak-e attól, hogy visszajár. Erre vonatkozó történeteket nem sikerült gyűjtenem, csupán annyit tudtam meg, hogy álmodni gyakran szoktak az élők egykori hozzátartozóikról. *„Akinek a lelkiismerete valamiért talán kísérti, hogy nem úgy rőndözte, ahogy köllött vóna, vagy nem úgy bánt vele, az féhet.”* (Rábé)

Halottlátóról a vizsgált falvakban nem szól adat, csupán hallottak néhányan ilyesmiről. *„A háborúban vót olyan, aki megmondta, hogy odamaradt vagy él, aki elment harcolni. Nem a faluba vót az ilyen ember.”* (Rábé)

A temető, a sír

A magyar falusi temetők általában három részre tagolódnak: a még betemetetlen, többnyire gazdaságilag hasznosított területre, a jelenleg rendben tartott és használt temetőre és a már nem gondozott, fákkal és bokrokkal benőtt temetőkertre.¹⁴

A majdáni temető a falu szélén található. Az utcáról nyíló kapun belépve, két oldalt a régi temetőbe érünk. A füvel és bokrokkal benőtt területen még találni néhány régi, korhadt fakeresztet. Több, kőből készült sírjel maradt fenn. Ezeknek két változata különíthető el: a szomorúfűz vagy Krisztus-fej faragással ellátott kisebb kőkeresztek, melyek többségén évszám sem olvasható, valamint a nagyobb, talpas, évszámot is viselő keresztek. A régi temető sírjait már nem gondozzák, egy részüket az orgonabokrok szinte teljesen benőtték. A régi temetőrész jobb felső sarkában áll a Szent Mihály lovát egykor befogadó kis építmény. A régi temetőtől az új temető felé haladva az út két oldalát fenyőfák övezik, mellettük, a temető még szabad földjében zab és kukorica díszlik. Az új temetőben az út végén egy fészület áll. E rész sírjai gondozottak, a fűvet kaszálják.

Rábén a temető régebbi része a bejárattól jobbra kezdődik. Cserjék és fű nőtte be, közte kő és fa keresztek bukkannak elő. A temető területének bal felében lucerna nő. A jelenleg gondozott és használt temető a régi temetőrész és a betemetetlen terület között helyezkedik el. A régi temetőben áll a *Szent Mihály lovát* egykor befogadó, kő alapú, vályogból rakott, tapasztott és meszelt falú, deszkatoromzatos, cseréppel borított nyeregtetős épület.

A sírokat és közvetlen környékét a hozzátartozók gondozzák: irtják a gatz, virágot ültetnek, locsolnak és kapálnak. A saját halottira való emlékezés alkalmi mellett új temetéskor is rendbe rakja ki a sírt, hiszen ilyenkor a falu egész népe látja a temetőt. A temetőút kaszálását, a temető elejének rendbentartását – temetőcsősz híján – Rábén és Majdánon is egy-egy falubeli ember végzi. Ők művelik a betemetetlen részt is, az itt termelt lucerna, kukorica a fizetségük.

A temetés az újtemetőben sorban halad. A család megvásárol egy sírhelyet. Ha a férj vagy a feleség meghal, a párjának kihagyják a nyughelyét, s csak azután folytatják a sort.

Érdemes szemügyre venni az egyes temetőrészek növényvilágát. A régi temetőben leggyakoribb az orgona, az akác, a tuja, a borostyán, az ibolya, a porcsinrózsa és a jukka. Az újtemető sírjain leginkább körömvirágot, taticát, szegfűt, vasvirágot vagy vasrózsát, árvácskát, büdöskét és krizantémot lehet látni. A sír beültetése hagyományosan az asszonyok feladata, akik az otthoni virágágyások

¹⁴ Balassa Iván 1989. 149.

állományából válogatnak.¹⁵ A sírra helyezett vágott virágok többsége is a falusi ház virágoskertjéből kerül a temetőbe. Ez évszaktól függően lehet: rózsa, szegfű, kardvirág, őszirózsa, krizantém. Virágos vázaként szolgálhatnak a síron régi cserép tejesköcsögök, kancsók, felső részükön levágott műanyag flakonok, de találunk kő virágtartókat is.

Az elhunyt nyughelyét a sírhant és a sírjel mutatja. Majdán és Rábé temetőinek sírjelei a fa, kő, kisebb számban vas kereszttek és a műkö vagy márvány sírkövek. A sírhantot övezheti kő keret és boríthatja kő vagy márvány lap. „*A pénz kinn van a temetőben.*” – mondotta egy majdáni adatszolgáltatóm, arra utalva, hogy az elmúlt egy-két évtizedben egyre gyarapodott a drága alapanyagú és kidolgozású síremlékek száma a temetőben. Ezek sok esetben már nem is annyira a halott iránti tisztelet mértékét, mind inkább az élők ízlésvilágát, a divatot és a közösségbeli presztízst hivatottak megjelteni.

A sírjeleken előforduló díszítések, szimbólumok közül, a keresztteken és a sírköveken egyaránt legáltalánosabb, leggyakoribb a fészület és a szomorúfűz.¹⁶ Ezeken kívül szórványosan látható sírjel-motívumok: a rózsa, angyal, imádkozó Mária, Krisztus-fej. Mindkét vizsgált település temetőjében találunk sírköveket, amelyekre az elhunyt fotója van ráerősítve. Az üveggel fedett, gyakran ovális formájú fém vagy porcelán keretbe illesztett egyéni vagy házaspárt ábrázoló portrék az 1950-60-as években elhunytak sírkövein jelennek meg. A néhai arcmásának a külvilág előtti megmutatása napjainkig jellemző, de a fényképek helyét a tehetősebb családok új sírkövein a sajátos technológiával egyenesen a síremlékre nagyított portrék veszik át.¹⁷

A kereszttek, sírkövek feliratai közlik az elhunyt(ak) nevét, a születés és az elhalálozás évszámát. Ezen adatok mellett kezdő- és záróformulák valamint sírversek is állhatnak. A kezdő kifejezések közül legismertebb és legnagyobb múltra visszatekintő „*Itt nyugszik...*” az általunk vizsgált anyagban kizárólagos. A befejező mondatok ennél nagyobb változatosságot mutatnak: „*Eltemette/Eltemették...*”; „*Nyugodjon békében.*”; „*Béke hamvaira/poraira.*”; „*Örökké gyászolják...*”; „*Emlékét örökké szívünkbe zárjuk.*”; „*Míg élt, szerettük, Míg él nem feledjük.*”; „*Emlékedet őrzik bánatos szüleid és testvéred a viszontlátásig.*”; „*Köszönjük, amit értünk tett.*”; „*Jóságuakat míg élünk, Fájdó szívvel őrizzük.*”

¹⁵ Vö.: Pocsai Judit - Tóth László 1990. 39.

¹⁶ A fák közül országsszerte a szomorúfűz vált legáltalánosabb sírjel-motívummá a római katolikus és a református temetőkben egyaránt a XIX. század második felétől illetve a XX. században. Balassa Iván 1989. 134.

¹⁷ Vö.: Pocsai Judit - Tóth László 1990. 36.

A paraszti temetők sírversei gyakran a falu vagy a szűkebb környék verselő parasztembereinek vagy a kántornak, a tanítónak a szerzeményei.¹⁸ A fordulatok, a rímek évtizedeken át hagyományozódnak, és a sírversek variánsok formájában jelennek meg időről-időre egy-egy település vagy vidék temetőiben. E sírversekben általában kétféle diskurzus jelenik meg: vagy a halott szól egyes szám első személyben, vagy a hátramaradottak intézik szavukat szerettükhöz egyes szám harmadik személyben. A következőkben a gyakrabban, vagy legalábbis többször, Majdán és Rábé sírjelein egyaránt előforduló sírversek szövegét közlöm.

*Még éltél, szerettünk
Amíg élünk, siratunk
Beteg szíved többé nem dobog
De szeretete örökké élni fog*

*Szomorú fűz hervadt lombja
Ráhajlik a sírhalomra
Édes lesz itt megpihenni
Ide lent már nem fáj semmi*

*Munka és küzdelem volt az életük
Örökké béke legyen a pihenésük*

*Itt nincs már bánat sem fájdalom
Kereszt tövében édes a nyugalom*

*Mulandó mind ami földi
De él a lélek és a hit
Hiszem hogy a hű szeretet
A síron túl is boldogít*

*Még éltem az életben
Semmitől se féltem
A halál is akkor jött értem
Mikor nem is reméltem*

A hetednapos adventisták sírjai a majdáni temetőben

A temetőkapu irányából menet, a majdáni újtemetőben jobb kéz felől, a megszokott síroktól, sírjelektől különböző nyughelyeket láthatunk. A hetednapos adventista reform mozgalom majdáni imaházának idős lakói temetkeznek ide. A '70-es évek közepén vásárolták meg a településen azokat az épületeket, ahol a falu lakosságától elzártnak élnek. Többségük nem magyar, hanem szerb, idős korúak, imaházuk egyben öregek otthonaként is működik. Az alacsony telekárak és a megélhetés olcsósága miatt esett választásuk éppen e kis falura. A szombatot ünneplik, nem esznek húst, nem dohányoznak és nem fogyasztanak szeszesitalt, istentiszteletükön az Úrvacsorán kovásztalan kenyeret és alkoholmentes, kifőzött mustot vesznek magukhoz.

Temetőbeli nyughelyeik meglehetősen egyszerűségről árulkodnak. Betonból öntött sírjeleik lecsapott sarkú téglatest formájúak, egy részük barnára van festve, rajtuk csak a név és a születési illetve

¹⁸ Balassa Iván 1989. 146.

halálozási évszám szerepel, vagy bevésve, vagy kézzel odafestve. Díszítésként legfeljebb a szomorúfűz-motívum látható. A sír tujaszerű örökzölddel van beültetve.

Imaházukat felkeresve tájékozódtam a halálról alkotott képükről, temetkezési gyakorlatukról. Ha a közösségben meghal valaki, elsőként az orvost értesítik, aki kiállítja a halotti bizonyítványt. Az elhunytat megmosdatják, felöltöztetik, de nem ünneplőbe, nem a legjobb ruhájába, csupán egy tiszta, egyszerű öltözetbe. E teendőket, ha a halott nő, akkor a közösségbeli nők, ha férfi, akkor a férfiak végzik. A koporsót ők is vásárolják, általában a legegyszerűbb fakoporsóba fektetik az elhunytat. Értesítik természetesen a rokonokat, ha el tudnak jönni, akkor velük együtt, ha nem, akkor csak a közösség tagjai gyűlnek össze este a felravatalozott halott mellett, egy-két órát eltöltenek itt, az elhunytira emlékezve. Nem virrasztanak mellette egész éjjel. Másnap, mielőtt temetni viszik, elmondanak néhány imát. A közösség kikíséri a temetőbe, ahol szintén imával vesznek búcsút. Sírásokat fogadnak, akik a temetésnél segédkeznek. Koszorút, virágot egyáltalán nem visznek. A fent említett sirjeleket is maguk készítik, a lehető legegyszerűbb megoldásra törekszenek: ezeknek a beton tábláknak csupán az a funkciója, hogy tudják később, hol van az illető nyughelye. A sírra virágot nem ültetnek, örökzölddel futtatják be, hogy a falu normájának megfelelően az ő sírjaik is rendezettek legyenek a temetőben. Sok gondozást ezek nem igényelnek. Nem tartják a halottak napját sem, virágot sosem visznek a temetőbe, legfeljebb a közösségen kívüli hozzátartozók. A hetednapos adventista közösségnek 40 sírja van a majdáni temetőben.

„Mikor az ember becsukta a szemét, ő már nem tud semmit se. Mi csinálhatunk körülötte különböző szokásokat, az se a javára, se a kárára nem válik. Hat hét múlva temetőbe menni, misét szolgáltatni, ez nálunk nincsen. Ő addig nyugszik ott, amíg az Úr Jézus el nem jön. Csak éppen rendet tartani járunk a temetőbe. Halottak napján se. Be akarjuk tartani a normát, hogy a mi sírjaink is legyenek rendben.” (Majdán)

A halotti anyakönyvek néhány tanulsága

Az orosz-lámosi plébánián 1940-től vezetett halotti anyakönyvekből kijegyeztem a Majdánon és Rábén született elhunytak számát évenként. Ezt az adatsort külön táblázatban itt nem közlöm. A számadatok, melyek a születések számával összevetve nyújtanak plasztikus képet a népesedési viszonyokra vonatkozóan, megtalálhatók e kötetben, Juhász Antal tanulmányában.

Témánk szempontjából érdekes információkat tartalmaz bizonyos időszakokban az anyakönyvek *Observationes* (megjegyzések)

rovata. A halál körülményeire utal 1940-ből egy rábéli adat: „*késsel szúrták agyon*”. Az anyakönyvet vezető plébános helyenként – ám bizonyosan nem minden esetben – jelzi az öngyilkosságokat is (suicidium). Részletesebb megjegyzéseket az 1987-89-es évekből olvashatunk. Ezek az elhunyt vallási-erkölcsi megítélését tartalmazzák, az egyházhoz való viszonyát minősítik, vagy a temetés körülményeiről szólnak. Álljon itt példaként néhány, mind az elmarasztaló, mind pedig az elismerő mondatok közül!

„*Vallásos, szívesen adakozó, rózsafüzér társulati tag volt.*”

„*Nagy számú, egész falut kitevő részvét mellett temették.*”

„*A szó szoros értelmében mélyen vallásos.*”

„*A maga módján vallásos, otthon gyónó, áldozó egyházközségi tag volt.*”

„*Átlagvallásos, az utolsók előtt rendezett tagsággal és lelki felkészüléssel.*”

„*Kántor és kikérés nélkül (értsd: temették - S.A.), mert a kántort nem akarták, templomkerülő volt, rendezett tagsággal.*”

„*Kikérés nélkül, mert a templomot sohasem látta belülről.*”

„*A májusi ünnepek és leányunokája esküvője előtti pálinkázás áldozata lett. Temetése végig zuhogó esőben. Templomkerülő volt.*”

Összegzés

Majdán és Rábé temetkezési gyakorlata, temetőkultúrája az elmúlt 50-70 esztendőben számos változáson ment keresztül, ugyanakkor sok elemet megőrzött szinte változatlan formában. Az egyik legfőbb konzerváló erőnek azt a körülményt tarthatjuk, hogy ravalatozó híján, napjainkig háztól temetnek mindkét településen. Így maradhatott meg a virrasztás szokása, a szomszédok, ismerősök nélkülözhetetlen szerepe, segítségnyújtása. Így lehet ma is igazán közösségi esemény az emberi élet többi fordulójához hasonlóan a temetés is.

A változások sorában fontos megemlítenünk a telefont, amely a gyors tájékozódást, a tennivalók azonnali összehangolását teszi lehetővé, a gázsütők általánossá válását a kemencékkel szemben, vagy a pékségből beszerzett kenyér és kalács megjelenését a virrasztóban és a torban. Átalakul, színesedik, új ízlést és divatot közvetít a közösségnek a temetők külső képének, növényvilágának, síremlékeinek lassú alakulása.

Tanulmányom a hagyomány és változás kettős szorításában élő, egyre fogyó népességű két magyar falu közösségi élete egy szeletének bemutatásával igyekszik hozzájárulni e napjainkban kevésbé kutatott, határon túli magyar vidék XX. századi viszonyainak bemutatásához.

IRODALOM

BALASSA IVÁN

1989 A magyar falvak temetői. Budapest

BÁLINT SÁNDOR

1946 A halálhoz és temetéshez fűződő szegedi néphagyományok. In.: Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve I. 1944-45. (szerk. Bartucz Lajos) Szeged, 58-69.

1980 Halál, temetés, túlvilág. In.: A szögedi nemzet. (A szegedi nagytáj népelete) 3. rész In.: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79-2. (szerk. Trogmayer Ottó) Szeged, 187-212.

HOPPÁL MIHÁLY - NOVÁK LÁSZLÓ (szerk.)

1982 Halottkultusz. (Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához 10.) Budapest

KUNT ERNŐ

1987 Az utolsó átváltozás. A magyar parasztság halálképe. Budapest

NOVÁK LÁSZLÓ

1978 A Duna-Tisza köze temetőinek néprajza. Cumania V. Kecskemét, 219-305.

POCSAI JUDIT - TÓTH LÁSZLÓ

1990 Csöndes kertek. (Néhány gondolat és tény a temetőkről.) Budapest

Bestattung und Friedhöfe in Majdán und Rábé

ANDRÁS SIMON

Der Verfasser verfolgt die Bestattungsbräuche und ihre Ausübung von den Vorzeichen des Todes bis hin zum Totenmahl; er behandelt getrennt die „zivile“ Bestattung ohne Pfarrer, die Bräuche der Beerdigung von Säuglingen, jungen Mädchen und Männern sowie von Personen, die Selbstmord begangen haben. Er beschreibt die räumliche Struktur und die Grabdenkmäler der Friedhöfe in den zwei Dörfern. Es werden auch die Bestattungsbräuche und die Gräber der in Majdán lebenden Adventisten behandelt.

Die Ergebnisse der Untersuchung lassen sich folgendermassen zusammenfassen:

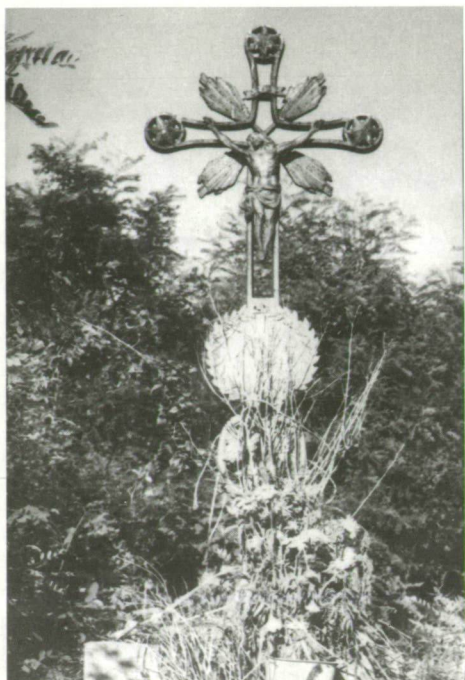
Die Bestattungsbräuche und die Friedhofskultur haben sich in den letzten 50-70 Jahren in manchem umgestaltet, zugleich sind aber auch viele Elemente in fast unverändert er Form erhalten geblieben. Als einer der wichtigsten konservierenden Faktoren dürfte der Umstand gelten, dass in den Dörfern keine Leichenhalle gibt und die Toten auch heute noch zu Hause aufgebahrt und von dort auf den Friedhof gebracht werden. So konnte der Brauch der Leichenwache und die unentbehrliche Hilfeleistung der Nachbarn und der Verwandten bis heute erhalten bleiben. Eben dadurch gilt die Beerdigung – ähnlich wie andere Wendepunkte des Menschenlebens – auch heute noch als ein echtes Gemeinschaftsereignis.

Als Gründe für die Änderungen der Bestattungsbräuche seien hier folgende Faktoren angeführt: Wichtig war das Erscheinen des Telefons, wodurch ein schneller Informationsaustausch möglich wurde. Mit der Verbreitung der Gasherde verloren die Backöfen an Bedeutung. Für die Leichenwache und das Totenmahl besorgt man Brot und Kuchen heute schon von Bäcker. Allmählich kommt Neues in Mode, es ändert sich das äussere Bild der Friedhöfe, neue Pflanzenarten kommen auf den Friedhof und auf die Gräber, auch die Grabdenkmäler zeugen von neuerem Geschmack.

Mit der Beschreibung eines Teilbereiches des Gemeinschaftslebens zweier ungarischer Dörfer mit ständig abnehmender Einwohnerzahl leistet der Verfasser einen Beitrag zum besseren Kennenlernen der Traditionen und deren Veränderungen im 20. Jahrhundert bei den Ungarn ausserhalb der Landesgrenze.

1-4. kép
Régi sírjelek a rábéli temetőben

5-6. kép
Temetői keresztek (Majdán)

7. kép
A majdáni temető, elől az adventista sírjelek

8. kép
Szent Mihály lova a rábéli temetőben

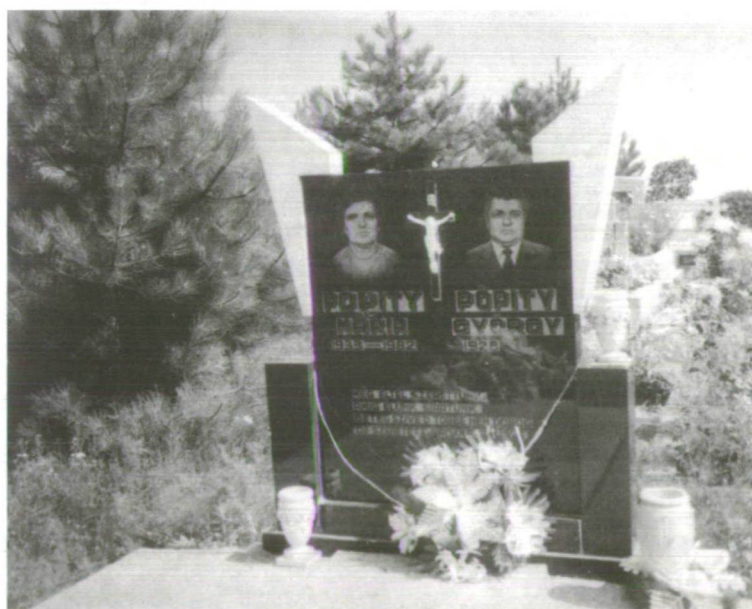
9. kép
Temetés Rábén – 1998. A halott búcsúztatása az udvaron

10. kép
Temetés Rábén – 1998. Temetési menet

11. kép
Temetés Rábén – 1998. A menet a temetőbe érkezik

12-13. kép
Újabb sírkövek a majdáni temetőben